

NOS

PROGRAM FÖR HÖSTEN 1997

Medlemsorgan för Föreningen Natur och Samhälle i Norden. Utkommer med ca 4 nummer per år. Nr 4/1997.

Programförklaring

Föreningen Natur och Samhälle i Norden (FNSiN) är en partipolitiskt obunden, ideell förening. Föreningen vill samla intresserade av miljöfrågor och levnadsvillkor till ett allsidigt studium av natur och samhälle. Att upptäcka **TILLSAMMANS** är vår grundidé. I FNSiN möts människor med allehanda intressen.

Vi arrangerar **EXKURSIONER** till intressanta områden. Vi har gjort resor till Gotska Sandön, Bornholm, svenska fjällen och flerasvenska landskap. Vi har paddlat kanot i Bergslagen, Sörmland och Uppland där vi allt efter intresse kunnat studera fauna, flora, arkeologi och kulturhistoria. Vi har firat midsommar i Halland och i Skåne. Vi har plockat svamp i skogarna kring Stockholm och tranbär på hälsingemyrar.

Vi arrangerar årligen **EXPEDITIONER** till områden nära och fjärran. Loföten, Färöarna, Island, Spetsbergen, Grönland, Alaska, Hebriderna, New Foundland och Labrador är några av de områden som vi har besökt. Varje resa förbereds genom studiecirklar och redovisas i artikel- eller bokform.

Vi arrangerar **STUDIECIRKLAR**. Några ämnen har varit skärgården, energi, fjällkunskap, ortnamn, foto, modern isländska, geologi och meteorologi.

Vi arrangerar **FÖREDRAG** i en mängd aktuella ämnen såsom lågenergisamhället och bostadsmiljöer. Ofta berättar långväga resenärer till egna bilder om sina upplevelser runt om i världen.

Vi agerar **MILJÖPOLITISKT**: Nedre Dalälven, Tyresta-Åva, färvaflådet och Norra Djurgården är några av de områden som vi har engagerat oss för. FNSiN tillhör Förbundet för Ekoparken.

Som Du ser har FNSiN en mångsidig karaktär där Ditt speciella intresse blir tillgodosett och där Du genom Din medverkan kan berika föreningen. Dessutom glömmar vi inte bort att ha trevligt. Som medlem är Du välkommen att delta i dessa arrangemang. Resor och utflykter genomförs till låga självkostnadspriser.

Som medlem får Du dessutom medlemstidskriften NOS, fylld av intressanta artiklar.

FNSiN

*Föreningen
Natur och Samhälle i Norden*

Föreningens adress:

Box 49015, 100 28 Stockholm

E-post: fnsin@algonet.se

Hemsida: <http://www.algonet.se/~fnsin>

Lokal i Stockholm:

För närvarande ingen, men det kommer

Postgiro:

50 31 97 - 6

Huvudkonto

67 01 50 - 2

Medlemsavgifter

60 80 83 - 2

Beställning av skrifter

Ansvarig utgivare:

Anders Schærström

Kometvägen 49, 183 48 Täby

08-758 30 03(b), 08-665 29 17(a)

Nästa NOS/Program: December 1997

Material till NOS skickas till:

PeO Sundqvist

Grubbens gata 9, 112 32 Stockholm

08-653 71 92(b)

FNSiN Funktionärer 1997

Styrelse:

Ordförande

Anders Schærström

Kometvägen 49

183 48 Täby

08-758 30 03 (b), 08-665 29 17 (a)

Vice ordf

Pia Eriksson

Vipphavrev. 12

178 35 Ekerö

08-560 330 27 (b), 08-705 77 26 (a)

Sekreterare

PeO Sundqvist

Grubbens gata 9

112 32 Stockholm

08-653 71 92 (b)

Kassör

Erik Elvers

Illerstigen 28

170 71 Solna

08-85 84 88 (b), 08-788 29 98 (a)

Övriga ledamöter:

Ola Eriksson

Vipphavrev. 12

178 35 Ekerö

08-560 330 27 (b), 08-726 34 91(a)

Birgitta Traxel

Vesslevägen 40 nb

161 40 Bromma

08-25 03 35 (b), 08-616 21 96 (a)

Kaj Valtersson

Gränsholmsbacken 5

127 42 Skärholmen

08-710 18 92 (b), 08-16 23 91 (a)

Bo Zachrisson

Birkagatan 2

113 36 Stockholm

08-31 02 33 (b), 08-16 22 18 (a)

Programkommitté:

Kaj Valtersson

Gränsholmsbacken 5

127 42 Skärholmen

08-710 18 92 (b), 08-16 23 91 (a)

Liisa Holopainen

Alstaviksvägen 5

117 33 Stockholm

08-428 89 49(B)

Claes Göran Ström

Örnbacken 28

126 51 Hägersten

08/19 12 52 (b)

Kontaktpersoner:

FNSiN-Höga kusten

Lena Hermansson

Svanö 35

872 93 Lunde

0612-303 50 (b)

FNSiN-Uppland

Sven A Nyberg

Valthornsvägen 31

752 50 Uppsala

018-40 47 70 (b)

FNSiN-Värmland

Lena Sewall

Älvrosgratan 4

654 61 Karlstad

054-18 68 75 (b)

FNSiN-Östergötland

Håkan Bley

Sköldvägen 18

616 33 Åby

011-631 69 (b), 011-19 11 25 (a)

Medlemsavgiften 1997:

Fullbetalande medlem 120 kronor

Ny d:o efter 1/7 60 kronor

Familjemedlem 25 kronor

Betala till postgiro 67 01 50-2 !!

Rädda den skandinaviska språkgemenskapen!

(Ordförandens åsikt)

Varannan vecka dör ett språk ut någonstans i världen och hälften av de ca 6.500 språk man särskiljer i dag är utrotningshotade. (Enligt en artikel i TIME, July 7, 1997)

De skandinaviska språken talas av färre än 20 miljoner människor - sammanlagt. Det betyder att de inte är någon överhängande risk för att de skall dö ut, men det finns andra hot mot ett språk.

Medan minoritetsfolk strävar efter att bevara eller rekonstruera sina språk dyker diverse kända - mer eller mindre genomtänkta - förslag upp. Att överge svenskan och införa engelska som officiellt språk måste betraktas som mindre genomtänkt, men exempel finns. På Kanalöarna utanför Normandies kust har man under 1900-talet - tydligen utan större problem eller dramatik - övergått från franska till engelska.

Det europeiska samarbetsprojekt som vi nu deltar i kräver inte att vi överger våra nordiska språk. I EU är alla språk som är officiella i något medlemsland också officiella i unionssammanhang, men i det vardagliga arbetet dominerar ändå franskan, följt av engelska. Man kan också undra om principen kan upprätthållas i praktiken när EU får ännu flera medlemmar och språk. Kanske är det då dags att överväga förslaget att införa latin som gemensamt EU-språk. Att göra isländska till världsspråk med rättvisemotivet att praktiskt taget alla skulle behöva lära sig det är knappast realistiskt.

Den nordiska språkkonventionen ger nordbor rätt att i hela Norden vända sig till myndigheter på sitt eget språk - svenskar i Norge, danskar i Sverige, finnar i Danmark osv. Detta förefaller avsevärt mera realistiskt, men jag är bekymrad över den ömsesidiga språkförståelsen i Skandinavien.

Engelskans förutsättningar att utvecklas till universalspråk är kanske inte så goda som många tror. Den stora utbredningen medför i sig själv en risk för söndring. Följden av att ett språk breder ut sig är nämligen att det blir misshandlat på ett otal skilda sätt runtom i världen. Dialektala varianter av uttalet är ofrånkomliga. Slang, lokala begrepp och rena språkfel förvandlar sedan språket till oigenkännlighet. Det var vad som skedde när latinet utvecklades till italienska, spanska, franska osv. Måhända bevittnar vi nu samma förlopp för engelskan.

Dessvärre är det nog samma utveckling som pågår med de skandinaviska språken. En nackdel för dem är att de saknar engelskans mediala stöd. Medan engelskan - i sina brittiska, amerikanska och andra varianter - dagligen och stundligen kan höras över hela världen tack vare nyhetsändringar i TV, spelfilmer och populärmusik höras danska, norska och svenska endast sporadiskt i grannländerna. Tack vare att engelskan kan höras så ofta kan man vänja sig vid dess huvudsakliga varianter. Det är inte lika lätt att vänja sig vid de skandinaviska varianterna och det handlar inte enbart om uttal. De skandinaviska språken har alltsedan medeltiden införlivat låneord från tyska, franska och engelska. Eftersom de många gånger har valt olika låneord har inlåningen

bidragit till att de glidit isär.

Att engelskan kan fungera som gemensamt idiom utan att det är modersmål för någon av de inblandade är förstås praktiskt, men det är definitivt inte bra när det sker i stället för att man anstränger sig en aning på andra, mera näraliggande språk. Jag träffade en gång en stockholmska som helt ogenerat berättade att hon och en skåning vid ett tillfälle varit tvungna att använda engelska för att förstå varandra.

Det är beklämmande om skandinaver sinsemellan talar engelska i stället för att försöka förstå varandra. Att använda ett utomnordiskt språk skandinaver emellan är rentav ett nederlag. Jag hävdar att man därigenom aktivt bidrar till att förstöra språkgemenskapen.

Det finns alltid starka skäl att lära sig språk. Det är roligt att lära känna grannspråken. Det är roligt att gå på upptäcktsfärd bland deras ord och uttryck - man kan rentav lägga sig till med begrepp som känns mera uttrycksfulla än det egna språkets - låna av varandra i stället för av utomnordiska språk! Det är roligt att upptäcka att man förstår utan större problem.

Vi kan förmodligen inte återuppliva ett gemensamt skandinaviskt språk, men med bättre ömsesidig förståelse kan vi stärka såväl gemenskapen som vart och ett av språken.

Anders Schærström

NOTISER

Bilden på framsidan

Fotografiet på framsidan av detta nummer är taget av *Erik Elvers*. Bilden föreställer en trädristning på Höga Revaren på Gotska Sandön. På en hög dyn i en otillgänglig snårskog kan man finna ristningar som troligen är gjorda av säljägare under 1700- och 1800-talen. I pingstas lyckades en FNSiN-grupp bana sig väg till dessa säregna minnen.

Förra bilden

Fotografiet på första sidan av NOS nr 3/97 var taget av *Claes Göran Ström*. Motivet var hämtat från Tyresta nationalpark. Det skall naturligtvis alltid framgå vem som har fotograferat och vad bilden föreställer, men mänskliga missar inträffar. Vi beklagar.

Anonyma medlemmar

Varje år inträffar det att vi får en och annan inbetalning av medlemsavgifter utan att någon avsändare ger sig till känna med namn och adress. Visst kan det kännas spännande att ha okända mecenater, men den som har betalat medlemsavgiften skall rätteligen få NOS, program och rösträtt på medlemmöten. Dessvärre kan man gå miste om dessa förmåner ifall man inte talar om vem som ligger bakom inbetalningen.

Nu har det hänt igen! Ifall du har på känn att du kan vara en av dem som på sistone har betalat in medlemsavgiften anonymt - kontakta Peo Sundqvist för kontroll!

PROGRAM HÖSTEN 1997

GEOLOGI - MINICIRKEL

Startar den 25 september.

Anmälningstiden löpte ut 15 september.

DANSKA - STUDIECIRKEL

Start 25 september

Fem sammankomster.

HAVTORNSPLOCKNING

Lördag 4 oktober

Även i år far vi till Byholma utanför Grisslehamn där vi hoppas hitta havtorn (utfärden kan rekommenderas även för dem som inte bryr sig om att plocka). De syrliga bären som kan användas t ex till saft, likör eller parfäit går lätt sönder och plockas därför bäst med hjälp av liten sax. Buskarna, som växer på de öppna stränderna vid Ålands hav, är synnerligen taggiga. Handskar och varm klädsel anbefalles eftersom det kan blåsa kallt. Medtag burk med lock att plocka bären i samt matsäck.

Samäkning i egna bilar. Samling utanför T-banestation Bergshamra (linje 23 mot Mörby; norra utgången "Bergshamra torg") kl 9.00. Avståndet till Grisslehamn är ca 11 mil, beräknad hemkomst omkr. kl 17. Rekommenderad ersättning till bilförare vid välfyllda bilar 75 kr/person. Meddela om du har bil och kan ta passagerare. Anmälan senast torsdag 2 oktober.

Erik Elvers tfn 08-85 84 88 (b), 08-788 2998 (a)

NATURFOTOGRAFI

Måndag 20 oktober kl 18.30

Brygghuset, Norrtullsgatan 12N, sal 34

Claes Göran Ström visar naturbilder. Syftet med visningen är dels att visa vackra bilder men också att ge inspiration till eget skapande med kameran. Bilderna är ordnade i två teman: Bergsområden och vatten, samt mer allmänna naturskildringar ordnade från helhetsbilder, vyer ner till närbilder, detaljer.

Tonvikten ligger på bilden i sig, således kommenteras i första hand bildens uppbyggnad med grundelementen ytor, linjer, färger, ljus.

Medlemmar gratis, övriga 30:- i inträde.

Här en blänkare från Ekomuseum Bergslagen:

DEN HISTORISKA MATEN

Lördag 25 oktober

Ekomuseum Bergslagen har haft några matlagningskurser med syfte att utforska den lokala mattraditionen. Nu anordnas en endagskurs med föreläsningar kring regionala mattraditioner och förhoppningen är även att deltagarna skall ha med sig recept som kan dryftas.

Plats: Skinnskattebergs Folkhögskola, kl 10-17. Pris 130 kr/person inkl kaffe och lunch.

Anmälan till

Ekomuseum Bergslagens kansli, tfn 0240 - 66 30 82, fax -748 60 senast 17 oktober.

SVAMPEXKURSION I TYRESTA

Söndag 26 oktober

Samling vid Gullmarsplan, bussterminalen buss 803. Bussen avgår 10.10. Vi åker till Nyfors, är ute c:a 4 timmar, återvänder sen till Nyfors. Vi kommer att gå på stigar men även i obanad terräng. Föranmälan till: C G Ström, 08/19 12 52, senast lördag kväll.

GUSTAVIANUM / SOLNEDGÅNG VID UPSALA HÖGAR

Söndag 2 nov, samling Upsala Central kl 12.50

Vi besöker det i somras öppnade Museum Gustavianum i Upsala som berättar om universitetet och vetenskapen under mer än 500 år.

Tåg från Sthlm C 12.03 till Upsala 12.50 (alternativ förflyttning SL-tåg till Märsta och SJ-tåg Märsta-Upsala). Obs! - ring enligt nedan och kolla tiderna!

Vandring i Upsala fram till guidad visning av museet kl 14.

Den 3 nov, enligt Snorre tiden för svearnas vinterbörjanblot, kan man se solen gå ner i rät linje utefter sidorna av Upsala högar. En gång har vädret varit så klart att vi kunnat få detta bekräftat. Vi fuskar litet med datum och de som vill kan, om det är siktigt väder i år, fortsätta ut till Högarna och se solen gå ned.

Anmälan senast fredag 31 okt (för tider och detaljer) till

Erik Elvers tfn 08-85 84 88 (b), 08-788 2998 (a)

VANDRING I TYRESTA

Söndag 9 november

Claes Göran Ström leder en vandring för Stockholms vandrarförening. Samling Gullmarsplan, bussterminalen, buss 803. Bussen avgår 08.10, är framme i Nyfors c:a 08.35. Vi går från Nyfors till och runt Stensjön, därefter åter till Nyfors, totalt c:a 25 km. Tid för vandringen, inkl raster, 7-8 timmar.

Medlemmar i FNSiN är välkomna att delta. Föranmälan till:

Claes Göran Ström, 08/19 12 52.

FÖRORTSVANDRING

Söndag 16 nov kl 10.30

Snabbspårvägen från Gullmarsplan (från Sickla?) till Alvik (till Solna Centrum? till Tekniska Högskolan??) är en av de mera omdiskuterade trafikinvesteringarna inom Dennispaketet. Omdömena om den sträcker sig från gigantisk kapitalförstöring till framsynt satsning. Vi följer den tänkta liniesträckningen med samling vid spårrarna T-banestn Gullmarsplan kl 10.30. (Denna programpunkt uppskjuten från 3. kvartalet). Föranmälan senast fredag 14 nov till Erik Elvers tfn 08-858488 (b), 788 2998 (a)

HÖSTMÖTE

Måndagen den 24 november 1997 kl 18.30
Brygghuset, sal 35, Norrtullsgatan 12N, Stockholm.

Medlemmarna i Föreningen Natur och Samhälle i Norden kallas härmed till ordinarie medlemsmöte (höstmöte) på ovan angivna tid och plats.

Dagordning

1. Val av mötesordförande, mötessekreterare och två justerare
2. Fastställande av röstlängd
3. Mötets behöriga utlysande
4. Fastställande av dagordningen
5. Protokoll från föregående allmänna möte
6. Val av styrelse för 1998
7. Val av revisor och revisorssuppleant för 1998
8. Val av valberedning
9. Beslut om årsavgift för 1998
10. Förslag till budget för 1998
11. Motioner (Motioner skall vara styrelsen till handa senast tre veckor före höstmötet)
12. Aktuell information om samarbete med andra organisationer etc.
13. Övriga ärenden

Styrelsen

MAYAKULTUREN PÅ YUCATÁN

Måndagen den 24 november kl 19.15 c:a (direkt efter höstmötet)

En av världens mest fascinerande forntidskulturer är nog Maya i Centralamerika. Efter en klassisk period flyttade dess centrum - kanske av ekologiska orsaker - norrut till den mexikanska Yucatán-halvön. Där blomstrade Maya-kulturen från ca 800 tills de spanska conquistadorerna gjorde slut på den. I dag vittnar karakteristiska väggmålningar, pyramider och jadeskulpturer om den svunna storheten.

Den vittbereste Kjell Linnér har varit där och han berättar i kväll till sina bilder därifrån.

TUR PÅ LÅNGFÄRDSSKRIDSKOR

Söndag 14 dec 1997

Har vi tur har en del isar redan lagt sig - detaljerna för turen bestäms m h t dags-, väder- och isläget. Ring därför Björn Setterberg lördag kväll 13 dec kl 21-22 ang. samling, planerad färdväg och andra upplysningar om söndagens tur, tfn 08-640 47 52.

Utrustning: Ryggsäck med ombyte i plastpåsar + matsäck, ispik med extra stav alt. två stavar. Isdubbar, livlina (ej obl.). Glöm ej rastplagg!

De som har frågor om utrustning eller vill träningsåka på ex.vis Östermalms IP, kontakta Björn i god tid före turen.

KOMMANDE PROGRAM

PRAKTISK EKOLOGI

Vuxenskolan planerar f.n. en kurs i praktisk ekologi. I kursen får du praktiska kunskaper om att leva resurssnålt: kompostering, annorlunda matlagning, tvätt- och andra rengöringsmedel, materialkännedom.

Torsdagar 18.00. Totalt 15 timmar. Om du är intresserad, kontakta:

Gunbritt Hemmingsson, Vuxenskolan Kungsholmen.
Tfn 08- 652 49 26

REGNSKOGBILDER

I början av 1998

På Naturhistoriska Riksmuseet visas under hösten och vintern Matthias Klums berömda bilder från regnskogen på Borneo. Vi får en visning av dem.

NOTISER 2

Proviant

Vid inventering av proviantlagret har det visat sig att vi har både **Kinagryta** och **Köttsoffa**, förutom de olika kycklingrätterna vi tidigare erbjudit. Välkomna att skaffa omväxling i kosthålllet - priset är det sedvanliga låga 25 kr/påse! En mustig köttsoffa skulle väl sitta fint i höstkylan... - ring

Erik Elvers hem 08 - 85 84 88.

HUR GICK DET?

I den djupa södern - Skånes sydkust

Så småningom vaknade intresset för att se södra Skåne, men sedan några intresserade kommit fram till att de inte skulle hinna med blev vi fyra stycken som under några intensiva och varma augustidagar betade av natur och samhälle längs sträckan Falsterbo - Kivik. Från en fast punkt en mil öster om Trelleborg kunde vi på dagturer per cykel nå från idyllerna Falsterbo och Skanör till Smygehuk.

För att på den alltför begränsade tiden hinna med ett svep på Österlen fuskade vi genom att ta till bil. På så sätt hann vi med ett gediget besök vid Ale stenar på Kåsebergaåsen, ett något snabbare besök vid Kungagraven i Kivik samt bestigning av Stenshuvuds tre toppar.

Bland traktens många fornminnen besökte vi den säregna Tullstorpsstenen, Erkes dös och Kungsdösen (som egentligen är en gånggrift) norr om Smyge samt den pampiga Skegriedösen. Trelleborgen - i Trelleborg - är i sig själv inte ett fornminne men väl en intressant rekonstruktion av stadens äldsta kända byggnad, en vikingatida ringborg av samma typ som finns på fyra ställen i dagens Danmark.

Av något senare datum (1800-tal) är kalkugnarna vid Smyge och Östra Torp.

I Kämpinge tittade vi in i bärnsstenssnidaren Leif Brosts ateljé och originella museum, där han just i år har en utställning om Falsterbohalvöns framväxt ur havet och sorgliga framtidsutsikter om havsytan stiger som man befarar.

Den kulinariska delen av reseprotokollet upptar framför allt sillmackor (med alldeles nystekt sill), rökta makrillar med ett halvussin olika kryddningar samt bakade potatisar med skaldjursfyllning. Vid trelleborgen serverade matarkeologerna anglosaxiska kakor gjorda av vitt mjöl, honung och smör - drömlig smak! Värt att nämna är också pastan med oxfile och pepparsås. Sistnämnda rätt intogs medan skymningen föll en kväll i Ystad, där lurblåsaren från Mariakyrkans torn fyra gånger i timmen tillkännager att allt är lugnt.

Kräfter och bad

Det traditionella *kräftkalaset* på Runmarö i slutet av augusti fick i år 12 deltagare. I den tropiska varmfuktiga sommarhettan var det ljuvligt att få komma ut till skärgården. Vi vältrade oss i Kajs härliga badvik och kunde fräscha begå själva skivan - med Kräfter, drycker och fruktsallad - medan sommarskymningen sänkte sig över ön. På söndagen blev det långvandring. Vi besökte en ekologisk odling och besteg Telegrafberget innan det var dags för hemfärd.

I Arkösunds skärgård

Exkursionen i den östgötska skärgården i början av september blev en succé som samlade 16 deltagare (14 vuxna, 2 barn). Några intresserade fick tyvärr förhinder.

Det blev nog den sista riktiga sommarhelgen för i år. Sol och bad varvades med ösregn. Riktigt dramatiskt blev

det när vi överfölls av åskväder ute på vattnet och blixtnar ljungade runt oss. Men upptäckarglädjen kunde man inte ta fel på och i gammal god FNSiN-anda utforskade vi öar och holmar. Naturupplevelserna blandades med historiska vingslag. Våra lokala färdledare gav oss inblickar i fyrvaktarlivet. På *Aspö* besökte vi ödekyrkogården där man begravde sjömän från en rysk båt som haft kolera ombord. Någonstans i trakten, möjligen på *Arkö-Kungskullen*, slöts 1438 fred mellan Karl Knutsson och Erik av Pommern.

En angenäm kaffepaus hade vi på den flata berghäll på toppen av *Kärnkullen* som kallas Arkö dansbana och användes som sådan på 1800-talet.

Varmt tack till Carl-Henrik Jonsberg som genom att förena god lokalkännedom, gedigna färdigheter på sjön och de rätta personkontakterna gjorde expeditionen så minnesvärd!

Fladdermuslyssningen

I ledd av den entusiastiske och entusiasmerande John Crafoord den 25 augusti, lockade 6 intresserade deltagare. Fladdermössen var aktiva i den varma augustikvällen och deltagarna hoppade högt när de fick höra dem i stereo i Johns specialutrustning.

Kapten Jonsberg i Arkösunds skärgård. Foto: FNSiN.

Natur och samhälle i våra ortnamn

Av Erik Elvers

Vad är ett ortnamn? Självklart är Stockholm, Trelleborg och Haparanda ortnamn - "bebyggelsenamn", dit även namn på områden från världsdelar och länder ner till socknar, byar och hus räknas - men till ortnamnen hör även namn på åkrar och ängar ("ägonamn"), på berg, skogar och sjöar ("naturnamn") liksom namn på broar och gator (stundom kallade "artefaktnamn"). Ett namn kan flytta från en grupp till annan, ett ägonamn som Björkhagen kan ge namn åt ett torp som kan ge namn åt en stadsdel.

Företeelserna kan alltså vara vidsträckta (Asien) eller i extremfallet åt andra hållet en punkt som Four State Corner i USA där Arizona, Utah, Colorado och New Mexico gränsar till varandra. Studiet av ortnamn hör hemma inom språkvetenskapen men är en starkt tillämpad gren inom denna. Frans G Bengtsson skriver i en av sina mycket läsvärda essäer, Vetenskapen om namn (i samlingen De långhåriga merovingerna) bland annat

"Kanske skulle den oinvidge på förhand känna sig böjd för att gissa, att en professur i Sveriges ortnamn måste vara en särdeles rofylld sorts befattning, lätthanterlig och epikurisk, en syssla utan alltför mycket material att bry hjärnan med, ungefär som om man föreställde sig en professur i metersystemet eller i vandaliska språket och litteraturen. Men en sådan tro vore helt och hållet felaktig och skulle finna sin vederläggning på varje sida i den föreliggande skriften *Jöran Sahlgren: Vad våra ortnamn berättar 1*. Ty inte allenast är materialet ytterst omfattningsrikt, inte allenast krävas skarpsinne och stor filosofisk lärdom för att bearbeta det, utan därtill kommer också att den välrustade ortnamnsforskaren måste känna till allt möjligt om sådana ting som jakt, fiske, åkerbruk, boskapsskötsel, krig, sjöfart, örter, djur, människor, gudar och annat mera, - ting som många andra vetenskapsmän, lyckliga bland texter och ordrötter, alls inte behöva veta någonting om."

Ortnamnen syftar ju ofta på någon verksamhet som bedrivits på orten eller på naturförhållandena omkring den. Som exempel på det första kan nämnas hyttnamnen i Bergslagen men också gatunamn som Krukmakargatan eller Repslagargatan i Stockholm, båda belägna på Söder långt utanför den gamla stadskärnan på medeltiden eller stormaktstiden: krukmakeriet var brandfarligt och repslageriet krävde stort utrymme och båda lades därför på betryggande avstånd från stadsbebyggelsen. På samma sätt samlades de illaluktande och vattenförbrukande garverierna ute på Kungsholmen nära stranden till Ridarfjärden, där också Garvargatan och Garvar Lundins gränd ligger.

Naturförhållanden kan utläsas i namn som Hammarby eller Bergshamra: hammar(e) är ett ord för framskjutande klippor, och sådana sätter sin prägel på dessa stadsdelar i Stockholm respektive Solna. Detsam-

ma gäller Linnés Hammarby söder om Upsala.

Min geografilärare på gymnasiet hävdade att det knappast fanns något topografiskt kartblad där man inte kunde hitta en Abborrpotten, Mörtgölen eller liknande sjönamn och jag är benägen att ge honom rätt.

Dock är det inte så enkelt att tolka ortnamn som man gärna skulle vilja. Det skulle vara bekvämt om man alltid när man såg ett namn kunde utläsa dess innebörd, även om det då inte längre skulle tarvas några ortnamnsforskare, men detta är alltså absolut inte fallet. Många namn är gamla och har under århundradenas lopp förvanskats, som Gäsene i Västergötland som kommer av Gas-vin(i) där förleden Gas är nusvenskans gås och efterleden troligen haft innebörden betesmark (i isländskan finns ordet *vin* = ängsmark); många -vin-namn har just husdjur som förled. Andra exempel på det är Kälvene och Söne, även de västgötska, vars förleder är kalv och so. Namn och namnleder kan som synes vara mycket nedslipade, och man måste alltså gå tillbaka så långt som möjligt i skrivna källor för att närma sig de ursprungliga namnformerna. Det är av dessa skäl, vikten av bekantskap med dialekter, äldre svenska och andra språk, som ortnamnsforskningen är en språkhistorisk vetenskap, men som ovan sagts med en bred kontaktyta mot natur och samhälle: en aldrig så skarpsinnig tolkning utifrån besläktade ord i tokhariska och sanskrit är föga värd om den strider mot de faktiska förhållandena på platsen (för att vara exakt, förhållandena när namnet uppkom; t ex kan det som var ett segelbart sund på 1000-talet vara en dalgång idag).

Runstenarna är en viktig källa för tidiga namnbelägg som i lyckliga fall inte blott innehåller namn på någon eller några personer utan också gårdsnamn. Tolkningen måste också som sagt utgå från verkligheten, ett namn som innehåller -hammar på en gård i ett stort platt slättland bör väcka misstänksamhet.

Nedslipningarna och förvanskningarna kan vara förrädiska: ett namn som verkar lättolkat är Bergsjö i Hälsingland. Klart och tydligt eller hur?, platsen ligger vid sjöar med vikar och berg finns det också i grannskapet. Alltså nej, namnet var en gång i tiden Beruvik, Björnhonevik. Ordet bera = björnhona dog så småningom ut i svenskan och när det kom lantmätare och skulle kartografera området någon gång på 1700-talet omtolkade de namnet till något begripligt. Södergarn ute på Lidingön har inget med väderstreck att göra, utan förleden är ett ord för får, sö eller söd (jämför Sököjan i Vänern, Sauðárkrökur på Island).

Arnagrop på Sandön har en del av oss varit vid. Här är förleden en gammal böjningsform av Örn, alltså örnars grop. Andra namn som ser likartade ut, t ex Arnäs, kan ha betydelsen ånäs: ordet å hette på fornsvenska a och hade i genitiv formen ar. Västerås är ju ännu ett exempel på en förvanskning, från det gamla Västra Aros (åmyningen; till skillnad från Östra Aros som blivit mera känt som Upsala).

Namngivningen var till en början spontan. Götgatan i Stockholm fick sitt namn eftersom den ledde mot Götaland, Smålandsgatan sitt efter en bagare Småhl som där ägde en tomt (Småhlens gata > Smålandsgatan). Senare namngavs gatorna efter kategorier, i Vasastan finns en samling landskap norr om Mälaren samlade som Uplandsgatan, Västmannagatan, Gästrikogatan osv och

på Söder ligger Ölandsgatan, Blekingegatan, Skånegatan m fl för att ta exempel från Stockholm. Värmland, som blev över i den namngivningen, har långt senare (1958) fått en gata i Farsta uppkallad efter sig i ett område med namn utifrån värmländska orter. Ett skäl för dessa kategorinamn är att göra det lättare för ambulanser, taxi m fl att hitta. Ännu längre har man gått i Reykjavik där i en del områden alla gator har namn med samma slutled (t ex -land, -gerði) och gatorna t o m kommer i bokstavsordning: Árland, Ánaland, Álftaland, ... bort till Traðarland, Undraland och Vogaland.

Ett namn som Hästsjön kan komma sig av att en häst någon drunknat där. En annan bakgrund skulle kunna vara att sjön har formen av en häst, även om man skall ha i minnet att det är svårt att bedöma en sjös form när man är ute och rör på den eller står på dess strand. Det är också möjligt att namnet är en förkortning av ett äldre Hästängssjön.

För att återvända till Gotska Sandön finns där en plats som heter Schipkapasset, vilket inte klingar så svenskt eller gotländskt. Bakgrunden till namnet är att passet grävdes - för att underlätta timmertransporter - genom Höga Åsen, den stora sanddynen som går tvärs över ön, i slutet av 1870-talet samtidigt som rysk-turkiska kriget pågick på Balkan. I Schipkapasset i Bulgarien hade det formen av ett ställningskrig, och den stående rapporten därifrån var "allt lugnt i Schipkapasset". När förmännen frågade hur grävningen fortkred fick de samma rapport från arbetarna, och så fick passet på Sandön sitt namn.

Som andra exempel på uppkallelseamn kan nämnas en del platser vid Brunnsviken i Ekoparken i Stock-

holm som Frescati, Montebello och Albano. De fick sitt namn efter Gustaf III:s italienska resa på 1780-talet. Som en kuriositet kan nämnas att det i närheten finns en plats som heter Sikreno, vilket också klingar italienskt. Någon plats med det namnet finns dock ej i Italien, utan den fick sitt namn några decennier efter de nyssnämnda i anslutning till dem men är i själva verket ett anagram på namnet på en populär länsman Erikson.

Senare under 1800-talet kom engelska namn i ropet, och från den tiden stammar t ex Oakhill, Rosenhill och Inverness.

Redan under trettioåriga kriget namngav hemvändande soldater sina torp efter tyska städer: i Täby finns nu gatorna Rostocksvägen, Wismarsvägen och Gripsvallsvägen där de gamla soldattorpsnamnen lever kvar; det sistnämnda är Greifswald i svensk tappning.

I och för sig skulle man kunna tänka sig att beresta vikingar kallat sina gårdar Miklagård (Konstantinopel), Könugård (Kiev), Rom eller Jorsalir (Jerusalem), men jag känner inte till att något sådant fall belagts.

Amerikasvenskarna tog i många fall med sig sin hembygds namn och planterade om dem i det nya landet, på samma sätt som man kan hitta Gimli, Arborg, Hnau sar och Hekla Island i islänningabygderna utanför Winnipeg i Manitoba.

Jag läste nyligen en bok om det indianska kulturella inflytandet i Amerika där ett kapitel behandlar just ortnamn. Författaren skriver att indianerna ofta använde djurnamn när de skapade ortnamn, och hävdar att de europeiska bosättarna tog upp denna namngivningsgrund och att sådana namn blev långt vanligare bland dem än

I skyddad hamn. Från Arkösundsexkursionen. Foto: Carl-Henrik Jonsberg.

de varit hemma i Europa. Jag är inte så bekant med t ex engelska eller tyska ortnamn att jag kan bedöma om detta är riktigt, men i och för sig kan man gott tänka sig att det varit mera ont om djur i Europa än i det glesare befolkade Amerika, och att dess djurrikedom satt spår i ortnamnen.

För att något belysa skillnader mellan olika delar av Sverige i fråga om ortnamn med djur som förled har jag plockat samman litet material ur registret till KAK:s bilatlas över Sverige. Jag har här brutit mot den grundläggande regeln att söka den ursprungliga namnformen (fy) och bara tagit namnen direkt som de är idag, alltså med risken att t ex ett namn på Björn- inte alls har med björnar att göra utan möjligen är uppkallat efter en gårdsägare Björn. Vidare är naturligtvis namnurvalet i atlasen skevt och tar endast upp större lokaler, medan småsjöar, mindre gårdar och ägonamn saknas. Slutligen har jag ej tagit med namn av typen Storbjörnsberget. Att göra en mera seriös undersökning av de äldre beläggen för namnen på de olika ortnamnsarkiven (i Lund, Göteborg, Upsala och Umeå) ligger självfallet utanför syftet med denna lilla översikt, och jag har också därför liksom av tidsskäl begränsat mig till några få djur. Namnen har grupperats för följande geografiska områden:

- Skåneland (Blekinge, Skåne och Hallands län)
- Övriga Götaland
- Mälardalen (Sthlms, Uplands, Södermanlands, Örebro och Västmanlands län)
- Dalarna och Värmland
- Norrland

Antal förekomster

S = Skåneland
G = Övriga Götaland
M = Mälardalen
D = Dalarna och Värmland
N = Norrland
T = Totalt

Led	S	G	M	D	N	T
Abborr-	2	1	2	2	22	29
And-	0	0	0	1	5	6
Arn- ¹⁾	1	2	9	5	5	22
Bagg-	1	3	9	2	6	21
Bi-	0	1	0	0	0	1
Bjur-	1	11	5	14	46	77
Björn-	13	29	19	27	55	143
Bock-	2	8	3	2	4	19
Brax-	0	1	1	0	3	5
Bäver-	0	0	0	0	7	7
Djur-	11	19	8	8	2	48
Duv-	6	3	4	2	2	17
Ren- ²⁾	0	2	1	1	55	59
Älg-	1	14	16	14	24	69

¹⁾ ej namn med sannolik förled Ar = å

²⁾ räkningen är som sagt rent mekanisk. De båda förekomsterna i Östergötland, Stora Renemo och Renstad, kan på goda grunder antas inte syfta på djuret.

FNSiN i Arkösunds skärgård. Foto: Carl-Henrik Jonsberg.

Djurnamnsförlederna är påtagligt produktiva i Norrland jämfört med övriga landet, vilket kan ligga i linje med skillnaderna mellan Amerika och Europa enligt ovan. Man kan lägga märke till att namn på Bjur- (äldre ord för bäver) har en viss spridning över hela landet undantaget Skåneland, medan de fåtaliga namnen på Bäver- bara förekommer i Norrland. Ett skäl för detta skulle kunna vara att när det yngre ordet bäver blivit produktivt hade bäverdjuret hunnit trängas undan från södra Sverige.

Litteratur

FNSiN har gett ut en sammanställningen *Ortnamn* av Christer Westerdahl, dock nu slutsåld.

Andra lästips:

Fackböcker (men rätt populärt hållna)

Pamp: Ortnamnen i Sverige

Ståhl: Ortnamn och ortnamnsforskning

Speciella översikter

Stahre m fl: Stockholms gatunamn

Böcker om ortnamn i flera olika landskap (AWE-serie)

Kjällquist: Ortnamn längs E4:an

STF Känn Ditt land nr 2 - ortnamn

Arkösundsgruppen i regnskydd. Foto: Carl-Henrik Jonsberg.

Mat-NOS

Detta recept är komponerat av krögaren Magnus Ek på Oaxens skärgårdskrog och återgivet i ICA-kuriren.

Havtornssoppa med jordgubbar och vaniljglass (4 portioner)

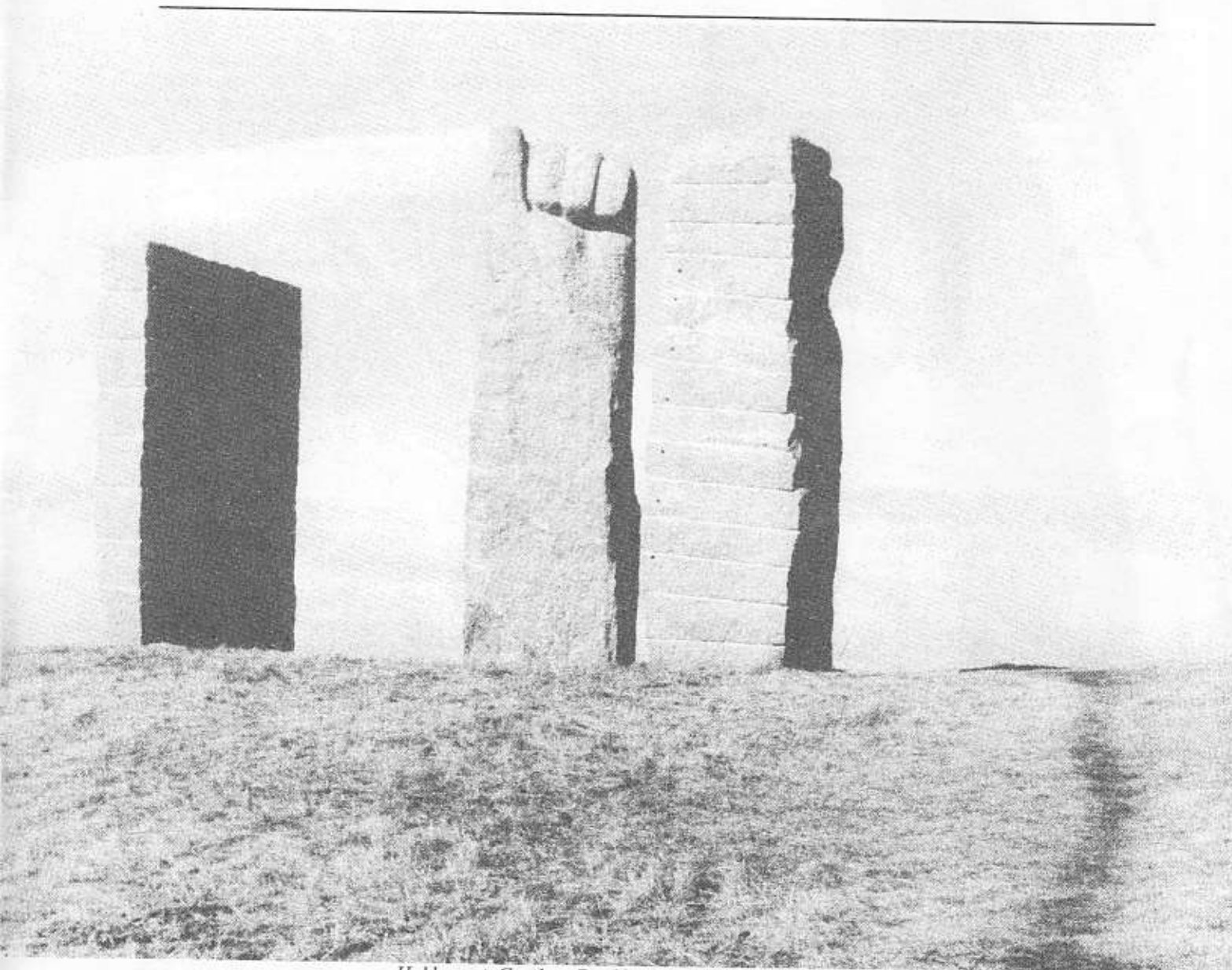
4 dl havtornsbär
1 dl strösocker
2 dl vatten eller 8 dl tropisk nektar
3 gelatinblad
ca 100 g mörk choklad
½ liter jordgubbar
1 paket vaniljglass
florsocker

Koka upp bär, socker och vatten i en kastrull. Kör blandningen i mixer och sila av saften. Smält blötlagda gelatinblad med ½ dl saft, eller nektar, på svag värme. Låt det svalna lite och vispa ner i soppan. Ställ i kyl över natten.

Smält chokladen, häll ut den på en ren plåt och låt den knappt stelna. Skär fyra stora rutor och skrynkla dem med en stor kniv, eller färgskrapa med brett blad, och låt stelna.

Servera den kylda soppan med skivade jordgubbar och en kula glass med chokladskrinkel på. Sikta lite florsocker över.

(ICA-kuriren 29-30/97)

Hakberget, Gärdet i Stockholm. Foto: Claes Göran Ström.

FNSiN Skrifter & Böcker

Föreningens skrifter beställs genom inbetalning till postgiro 60 80 83 - 2. Ange avsändare och vad beställningen avser.

Priserna inkluderar moms. Vid postbefordran tillkommer dock en portokostnad på 30 kronor per ex.

Upplysningar om skrifterna lämnas av Marianne Stevendal, Rönholmstränd 69, 127 42 Skärholmen, tel 08-740 43 30(B).

Tyresta

En tvärfacklig beskrivning av ett av mellansveriges finaste vildmarksområden. Illustrerad med kartor och teckningar. 32 sidor. Normalpris 40:-. Medlemspris 30:-.

Sydvästgrönland

Expeditionsrapport från 1974. Rikt illustrerad med foton, teckningar och kartor. 150 sidor. Normalpris 80:-. Medlemspris 70:-.

Natur och Samhälle i Estland

Utgiven 1991 ger denna bok en presentation av Estland vid tiden för självständigheten: arkeologi, geologi, historia, politik, ekonomi, naturvård och miljöproblem, byggnadsminnen och kyrkliga förhållanden. Illustrerad. 117 sidor. Normalpris 90:-. Medlemspris 65:-.

En färd till Island 1977

En reseberättelse om vad man kan råka ut för längs Islands vägar samt med avsnitt om geologi, flora, fågelliv och andra intressanta ämnen. Riktigt illustrerad. 52 sidor. Normalpris 40:-. Medlemspris 30:-.

Gotska Sandön, en tvärfacklig beskrivning.

Tredje, reviderade upplagan av en klassiker som innehåller artiklar om geologi, dyner, flora, fauna, historia och livet på ön. Riktigt illustrerad med teckningar, kartor och foton. I denna upplaga ingår nya kapitel om Sandön i litteraturen och vandringar på ön. 160 sid. Normalpris 90:-. Medlemspris 75:-.

Kallökensand och varma källor. En bok om Island.

En kärleksfull presentation av ett nordiskt land. Om stora avstånd och närhet till naturen. Geologi, djur- och växtliv, historia, språk, litteratur, traditioner, mathistoria, naturvård, vistexter mm. 118 sidor. Normalpris 100:-. Medlemspris 60:-.

Spetsbergen - land i norr

Förord av arktispionjären Helge Ingstad. En allsidig bild av Spetsbergen ges genom de 25 artiklarna som bl a behandlar historia, valfångst, kolbrytning, oljeletning, geologi, växt- och djurliv. 167 sidor. Normalpris 90:-. Medlemspris 70:-.

Island i NOS

Ett särtryck av artiklar om Island som varit publicerade i NOS - plus ett par nya tillägg. Illustrerad med teckningar och foton. 61 sidor. Normalpris 20:-. Medlemspris 15:-.